

Françoise Frenkel
Kníhkupkyňa
z Berlína

Preklad Mária Michalková
Predhovor Patrick Modiano

INAQUE

FRANÇOISE FRENKEL

Kníhkupkyňa z Berlína

Ďakujeme vám, že ste si kúpili túto knižku,
lebo myšlienky ožívajú vtedy, keď ich čítame.

Kniha, ktorú držíte v rukách, vyšla aj
vďaka nášmu spojeniu s 582, s. r. o.

582
s. r. o.

FRANÇOISE FRENKEL KNÍHKUPKYŇA Z BERLÍNA

COPYRIGHT © ÉDITIONS GALLIMARD PARIS 2015 FOR THE PRÉFACE BY
PATRICK MODIANO AND THE DOSSIER BY FRÉDÉRIC MARIA

*Vydavateľstvu sa nepodarilo nájsť majiteľov autorských práv (Estate of Françoise Frenkel)
a autorské poplatky preto odkladá v jej mene INAQUE.*

TRANSLATION © MÁRIA MICHALKOVÁ-ROVNÁ 2018

REDAKCIA A KOREKTÚRY MARTINA KUBEALAKOVÁ

OBÁLKA © BARBORA ŠAJGALÍKOVÁ

SLOVAK EDITION © INAQUE 2018

ISBN 978-80-89737-90-1

ISBN E-BOOK 978-80-89737-91-8

Françoise Frenkel

Kníhkupkyňa z Berlína

Predhovor Patrick Modiano
Doslov a dokumenty Frédéric Maria

z francúzskeho originálu
preložila Mária Michalková-Rovná

INAQUE
2018

Predhovor

Zistenie, že v Spoločenstve Emauzy sa pri rozbalovaní darovaných vecí nedávno našiel exemplár knihy *Kníhkupkyňa z Berlína* (v origináli *Rien où poser sa tête – Nemať kde skloniť hlavu*), vo mne vzbudilo zvláštny pocit. Možno preto, že ho vytlačili v septembri 1945 vo Švajčiarsku pre ženevské vydavateľstvo Jeheber, ktoré už neexistuje a ktoré v roku 1942 vydalo francúzsky preklad románu Daphne du Maurierovej *Francúzova zátoka*. Tento román vyšiel o rok predtým v Londýne a patril k anglickým a americkým románom, ktoré nacistická cenzúra zakázala a ktoré sa v okupovanom Paríži predávali pod rukou alebo priamo na čiernom trhu.

Nevieme, ako žila Françoise Frenkelová po tom, čo vydala svoju knihu. Svoje rozprávanie končí tým, ako v roku 1943 v Hornom Savojsku ilegálne prekročila švajčiarske hranice. Informácia na predsádke uvádza, že kniha bola napísaná „na brehu Vierwaldstattskeho jazera, 1943 – 1944“. Občas dochádza k zvláštnym časovým zhodám: niekoľko mesiacov predtým, v novembri 1942, som v jednom liste Mauricea Sachsa, čo napísal z istého domu v Orne, kde našiel útočisko, objavil v trochu pozmenenej vete titul knihy Françoise Frenkelovej: „Zdá sa, že je to tak trochu v mojom štýle, ak nie priam v osude, *nemať kde hlavu skloniť*.“

Aký bol život Françoise Frenkelovej po vojne?

Do dnešného dňa sa mi podarilo o nej zozbierať iba skromné informácie: vo svojom rozprávaní spomína francúzske kníhkupectvo, ktoré založila začiatkom dvadsiatych rokov v Berlíne – bolo to jediné francúzske kníhkupectvo v meste – a riadila ho až do roku 1939. V júli toho roku v extrémne vypätej situácii opúšťa Berlín a odchádza do Paríža. Ale zo štúdie Corine Defranceovej *Dom francúzskej knihy v Berlíne* sa dozvedáme, že toto kníhkupectvo viedla so svojím manželom Simonom Raichensteinom, o ktorom sa vo svojej knihe nezmieňuje ani slovom. Tento manžel-fantóm pravdepodobne odišiel z Berlína do Francúzska v roku 1933 s Nansenovým pasom. Francúzske úrady mu údajne odmietli vydať preukaz

totožnosti a poslali mu oznámenie o vyhostení. Napriek tomu zostal v Paríži. Z Drancy ho odviezli do Osvienčimu transportom z 24. júla 1942. Narodil sa v Rusku, v Mahilove, a býval údajne v štrnástom parížskom obvode.

Stopu Françoise Frenkelovej nachádzame v Ženevskom štátnom archíve v zozname osôb, zaregistrovaných na ženevskej hranici počas druhej svetovej vojny, teda osôb, ktoré dostali povolenie zostať vo Švajčiarsku po tom, čo prekročili hranice. Tento zoznam uvádza skutočné mená a priezviská: Raichenstein-Frenkel, Frymeta, Idesa; dátum narodenia: 14. 7. 1889, a krajinu pôvodu: Poľsko.

Poslednou stopou Françoise Frenkelovej je dokument z obdobia o pätnásť rokov neskôr: spis z roku 1958 o odškodnení, vedený na jej meno. Ide o kufor, ktorý si uložila v máji 1940 v sklade nábytku „Colisée“, na Rue du Colisée 45, a ktorý bol zabavený 14. novembra 1942 ako „židovský majetok“. V roku 1960 dostala za vyvlastnenie kufru odškodné 3 500 nemeckých mariek.

Čo v ňom bolo? Kožuch z nutrie. Kabát s golierom z vačice. Dvoje vlnených šiat. Čierny plášť do dažďa. Župan od Grünfelda. Dáždnik. Slnečník. Dva páry topánok. Kabelka. Elektrický vankúš. Prenosný písací stroj Erika. Prenosný písací stroj Universal. Rukavice, ponožky a vreckovky...

Naozaj treba vedieť viac? Nemyslím si. Jedinečnosť tejto knihy tkvie v tom, že autorku nie je možné presne identifikovať. Toto rozprávanie o živote ženy, prenasledovanej počas druhej svetovej vojny na juhu Francúzska a v Hornom Savojsku, je o to strhujúcejšie, že pôsobí ako anonymné svedectvo, akým dlho zostala aj kniha *Žena v Berlíne*, ktorá tiež vyšla vo Švajčiarsku v päťdesiatych rokoch.

Keď si predstavíme prvé literárne diela, ktoré sme čítali, keď sme mali asi štrnásť rokov, ani vtedy sme o ich autoroch vôbec nič nevedeli, či to bol Shakespeare, alebo Stendhal. Ale toto prosté a priame čítanie nás navždy poznačilo, akoby každá kniha bola akýmsi druhom meteoritu. V súčasnosti sa spisovateľ ukazuje na obrazovkách televízorov a knižných veľtrhoch, ustavične sa vsúva medzi svoje diela a čitateľov a stáva

sa obchodným cestujúcim. Cnie sa nám za dobou detstva, keď sme čítali *Poklad na Sierra Madre*, podpísaný pseudonymom B. Traven, človekom, ktorého identitu nepoznali ani vydavatelia.

Radšej nepoznám tvár Françoise Frenkelovej ani jej životné peripetie po vojne, ani dátum smrti. Tak pre mňa zostane jej kniha navždy listom neznámej, celú večnosť zabudnutým poste restante, čo ste, zdá sa, dostali omylom, ale ktoré bolo možno určené práve vám. Tento zvláštny pocit sa ma zmocňoval pri čítaní tejto knihy a pripomínal hlas osoby, ktorej tvár v šere síce nerozoznáme, ale aj napriek tomu nám rozpráva jednu časť svojho života. Pripomenulo mi to nočné vlaky mojej mladosti, nie však v lôžkovom vozni, ale v kupé, kde sa sedelo a kde sa medzi cestujúcimi vytvorila veľmi hlboká intimita; až sa vám v tlmenom svetle napokon ktosi zdôveril s osobným príbehom alebo dokonca priznaniami ako v spovednici. Túto náhlu intimitu zosilňoval pocit, že sa nepochybne už nikdy viac neuvidíme. Krátke stretnutia. Zostáva nám z nich akoby nedokončená spomienka, spomienka na človeka, ktorý nemal čas povedať vám všetko. Takto je to aj s knihou Françoise Frenkelovej, napísanou pred šesťdesiatimi rokmi, ale v zmätku prítomnosti a pod náporom emócií.

Napokon som objavil adresu kníhkupectva, ktoré vlastnila Françoise Frenkelová: Passauer Strasse 39; telefón: Bavaria 20-20, medzi štvrtou Schöneberg a Charlottenburg. Predstavujem si ich v tom kníhkupectve, ju a jej manžela, ktorý sa v knihe nevyskytuje. Keď ju písala, iste nevedela, aký osud ho postretol. Simon Raichenstein mal Nansenov pas, pretože patrila k emigrantom pôvodom z Ruska. Na začiatku dvadsiatych rokov ich bolo v Berlíne vyše stotisíc. Usadili sa vo štvrti Charlottenburg, ktorú preto volali „Charlottengrad“. Mnohí z týchto „bielych“ Rusov hovorili po francúzsky a predpokladám, že boli hlavnými zákazníkmi kníhkupectva pána a pani Raichensteinovcov. Vladimir Nabokov, ktorý tam tiež býval, určite niekedy večer prekročil prah tohto kníhkupectva. Netreba pátrať v archívoch a hľadať fotografie. Myslím si, že stačí čítať Nabokovove „berlínske“ novely a romány, písané po rusky, ktoré sú najdojímavejšou časťou jeho diela, aby sme v Berlíne našli sto-

pu Françoise Frenkelovej. Môžeme si ju predstaviť v šere alejí a v slabo osvetlených bytoch, ktoré opisuje Nabokov. Pri listovaní posledným Nabokovovým románom napísaným v ruštine *Dar* nájdeme opis kníhkupectva, ktoré sa mohlo podobáť na kníhkupectvo Françoise Frenkelovej a záhadného Simona Raichensteina. „Prešiel krížom cez námestie Wittenberg, kde sa okolo ošarpaného schodišťa, čo viedlo dolu k stanici metra, chveli vo vánku ruže ako vo farebnom filme, a zamieril ku kníhkupectvu... Ešte sa tam svietilo... Ešte dávali knihy šoférom nočných taxíkov a cez nepriehľadné žlté sklo výkladu zbadal siluetu Mišu Berezovského...“

Na posledných päťdesiatich stranách svojej knihy zaznamenáva Françoise Frenkelová svoj prvý, neúspešný pokus prekročiť švajčiarske hranice. Odvedú ju na žandársku stanicu v Saint-Julien spolu s dvoma uplakanými dievčatami, otupeným chlapčatom a ženou, vysilenou od zimy a únavy. Na druhý deň ráno ju prevezú spolu s ďalšími zadržanými utečencami a utečenkami autobusom do väzenia v Annecy.

Tieto strany sa ma hlboko dotýkajú, dlhé roky som totiž strávil v oblasti Horného Savojska. Annecy, Thônes, planina des Glières, Megève, Grand-Bornand... V čase môjho detstva a dospievania tam ešte bola živá spomienka na vojnu a partizánov. Odtlačky prstov. Putá. Dostáva sa pred akýsi súd. Našťastie je odsúdená na minimum podmiennečne a je prehlásená za voľnú. Na druhý deň ju z väzenia prepustia. Keď vyjde z väznice, kráča po slnkom ožiarených uliciach Annecy. Cestu, ktorou sa náhodne pustí, dobre poznám. Počuje šum vodotrysku, ktorý som tiež počúval, začína sa tiché popoludnie a pri jazere, na konci promenády du Pâquier, je horúco.

Tretí pokus ilegálne prekročiť švajčiarske hranice sa podarí. Často som chodieval na autobusovú stanicu v Annecy, odkiaľ som mal spoj do Ženevy. Všimol som si, že autobus prechádza cez colnicu bez najmenej kontroly. Ale keď sme sa zo strany Saint-Julien-en-Genevois blížili k hraniciam, cítil som, že mi zľahka zovrelo srdce. Možno sa ešte vo vzduchu vznášala spomienka na nebezpečenstvo.

PATRICK MODIANO

KNÍHKUPKYŇA Z BERLÍNA

Predslov

Povinnosťou tých, ktorí prežili, je podať svedectvo, aby sa nezabudlo na mŕtvych a aby temná oddanosť nezostala nepoznaná.

Nech tieto stránky inšpirujú k pietnemu zamysleniu nad tými, ktorí navždy zmĺkli, vyčerpaní cestou alebo zavraždení.

Túto knihu venujem EUDOM DOBREJ VÔLE, ktorí veľkoryso, s neúnavnou statočnosťou, postavili vôľu proti násiliu a vzdorovali až do konca.

Milý čitateľ, milá čitateľka, vzdaj im česť, ktorú si zasluhuje každý šlachetný čin.

Rovnako vďačne spomínam na švajčiarskych priateľov a ich pomoc vo chvíli, keď som sa cítila stratená, a na úsmev priateľky Lie, ktorá mi pomohla ďalej žiť.

F. F.
Vo Švajčiarsku,
na brehu Vierwaldstattskeho jazera,
1943 – 1944

I

V SLUŽBÁCH FRANCÚZSKEHO MYSLENIA V NEMECKU

Vlastne ani neviem, koľko som mala rokov, keď sa vo mne zrodilo poslanie kníhkupkyne. Už ako celkom malá som dokázala stráviť celé hodiny listovaním v obrázkovej knižke alebo v nejakom hrubom ilustrovanom zväzku.

Mojimi obľúbenými darčekom boli knihy, vršili sa na poličkách pozdĺž stien mojej dievčenskej izbičky. Keď som mala šesťnásť rokov, rodičia mi dovolili objednať si knižnicu podľa svojich predstáv, nechala som si teda urobiť skriňu podľa vlastného nákresu. Na počudovanie stolára mala mať sklenené vitríny zo štyroch strán. Postavila som si tento nábytok svojich snov doprostred izby.

Mama mi nechcela kaziť radosť a prenechala mi aktivitu, takže som mohla rozjímať nad klasikmi v pekných zberateľských väzbách a nad modernými a súčasnými autormi, pre ktorých som sama zamilovane vyberala väzby podľa vlastnej fantázie. Balzac sa predstavil potiahnutý červenou kožou, Sienkiewicz v žltom marokéne, Tolstoj v pergamene, Reymontovi *Sedliaci* v látke zo starej sedliackej šatky.

Neskôr skriňa zaujala svoje miesto pri stene, potiahnutej svetlým kretónom, a táto zmena nijako nezmenšila moje očarenie.

Odvtedy už uplynulo more času...

Život ma na dlhé roky štúdií a práce odvial do Paríža. Všetky voľné chvíle som trávila na nábreží pred starými, vlhkými búdami kníhkupcov. Občas som tam vysnorila knihu z 18. storočia, ktoré ma v tom čase mimoriadne priťahovalo. Niekedy som verila, že sa mi do rúk dostal nejaký vzácny dokument či kniha, starobylé písmo; vždy nová radosť, aj keď prchavá.

Spomienky!

Rue Saints-Pères so zaprášenými a temnými obchodíkmi,

miesta nazhromaždených pokladov, svet očarujúceho pátrania! Úchvatné časy mojej mladosti!

Dlhé postávanie na rohu Rue des Écoles a bulváru Saint-Michel, u toho kníhkupca, ktorý obsadil celý chodník. Čítanie po uhlopriečke v nerozrezaných zväzkoch uprostred ruchu ulice: klaksóny áut, rozhovory a smiech študentov a dievčat, hudba, refrény piesní..., čo boli práve v móde...

Tento lomoz nás pri čítaní ani v najmenšom nerozptyľoval, patrilo k nášmu študentskému životu. Keby tento pohyb ustal alebo hluk zatíchol, jednoducho by sme nemohli pokračovať v čítaní na rohu bulváru: všetkých by sa zmocnila tieseň...

Ale našťastie, vtedy sa ničoho podobného nebolo treba obávať. Vojsko celkom iste ubralo niekoľko nôt zo škály všeobecnej veselosti, ale Paríž žil svoj aktívny, bezstarostný život.

Mládež Latinskej štvrte bola vzrušená, na rohu ulice stále zneli pesničky a milovník kníh potajomky pokračoval v čítaní pri stoloch s pokladmi, ktoré vydavatelia s láskavou dobroprajnosťou tak veľkoryso dali k dispozícii všetkým.

Na konci prvej vojny som sa vrátila do rodného mesta. Po prvých výbuchoch radosti, že som našla všetkých svojich živých a zdravých, som utekala do svojej dievčenskej izby.

Zastala som v ohromení! Steny boli holé: kretón, zdobený kvetmi, bol šikovne poodliepaný a odstránený. Zostal tam iba novinový papier na sadrovej omietke. Moja krásna knižnica, zázrak mojej mladej fantázie, bola prázdna a akoby sa hanbila za svoj úpadok.

Aj piano zo salónu zmizlo.

Okupácia z 1914 – 1918 všetko odniesla.

Ale tí moji boli živí a zdraví. Strávila som s nimi šťastné prázdniny a vrátila som sa do Francúzska, plná energie a elánu.

Okrem prednášok na Sorbonne som usilovne pracovala vo Francúzskej národnej knižnici, ako aj na svojom obľúbenom mieste v Knižnici Sainte Geneviève.

Po návrate z Poľska som mávala popoludní stáž u jedného kníhkupca na Rue Gay-Lussac. Naučila som sa spoznávať „klientov“ knihy. Usilovala som sa preniknúť do ich želaní,

pochopiť ich vkus, ich predstavy a sklony, uhádnuť dôvody ich obdivu, nadšenia, radosti alebo nespokojnosti v súvislosti s nejakým dielom.

Naučila som sa preniknúť do charakteru, duše a ducha človeka, keď som pozorovala, ako držal knižku, takmer nežne, ako jemne obracal stránky, ako ju nábožne čítal alebo náhlivo, nepozorne v nej listoval, len aby ju položil naspäť na stôl, niekedy tak nedbanlivo, že jej oškrel najcitlivejšiu časť: rohy. Knihy, o ktorých som si myslela, že zaberú, som vždy veľmi diskretne umiestňovala do blízkosti čitateľa, aby nepocítil vplyv sugescie. Ak mu bola po chuti, bola som v siedmom nebi.

Začala som s klientelou sympatizovať. Niektorých návštevníkov som sprevádzala kus cesty v myslení a predstavovala som si ich kontakt s prinesenou knihou; potom som netrpezlivo čakala, kým sa vrátia, aby som sa dozvedela, ako sa im kniha páčila. Ale stávalo sa mi aj... že som znenávidela barbara. Lebo sa našli ľudia, ktorí dielo mrzčili, zavalili ho ničivými kritikami, výčtkami, nezastavili sa, kým perfídne nezdeformovali jeho obsah!

Musím sa priznať, uvádzalo ma do pomykova, že najmä ženám často chýbala rozvaha.

A tak som našla potrebný doplnok ku knihe: čitateľa.

Celkovo, v obchodíku na Rue Gay-Lussac vládla medzi jedným a druhým dokonalá harmónia.

V každej voľnej chvíli som zašla do výstavných sál vydavateľov, kde som nachádzala staré známe knihy a novinky, objekty prekvapenia a radosti.

Keď nastal čas, aby som si zvolila povolanie, neváhala som: išla som za svojím poslaním kníhkupkyne.

Bolo to v decembri 1920... Ako zvyčajne som cestovala na krátku návštevu k príbuzným. Po ceste som sa zastavila v Poznani, vo Varšave a po prázdninách s rodinou som sa vybrala do Krakova.

V kufri som mala prvé dva zväzky *Thibaulta* od Rogera Martina du Gard, Dorgelèsov *Drevený kríž*, Duhamelovu *Civilizáciu*, knihy, na ktoré sa mi zdalo vhodné upozorniť priateľov a kníhkupcov, s ktorými som sa zamýšľala stretnúť a pode-

liť sa s nimi o svoj obdiv k ohromnému rozmachu povojnovej francúzskej literatúry.

Mala som v úmysle otvoriť si kníhkupectvo v Poľsku. Postupne som navštívila niektoré mestá. Kníhkupci mali všade slušný výber francúzskych kníh. Môj zámer sa mi zdal byť nadbytočný. Rozhodla som sa urobiť si na spätočnej ceste krátku zastávku v Berlíne, navštíviť tam priateľov a potom nasadnúť na nočný vlak, aby som bola v Paríži zavčas ráno.

Potulovali sme sa po hlavných uliciach Berlína a ja som sa, tak, ako som to rada robievala, zastavovala pred výkladmi veľkých kníhkupectiev. Prešli sme po Unter den Linden, Friedrichstrasse a Leipzigerstrasse, keď som zvolala: „Ale vy nemáte francúzske knihy!“

„S najväčšou pravdepodobnosťou nie,“ znela lakonická a ľahostajná odpoveď.

Pokračovali sme v prechádzke opačným smerom a tentokrát som do kníhkupectiev vstupovala. Všade ma uistili, že dopyt po francúzskych knihách prakticky neexistuje: „Zostalo nám tu pár zväzkov klasiky.“

Ani stopy po novinách či časopisoch. Predavači v kioskoch na moje otázky odpovedali nevlúdne. S týmto pocitom som sa vrátila do Paríža.

Profesor Henri Lichtenberger, ktorému som porozprávala o výsledkoch svojich ciest, mi povedal jednoducho: „Nuž teda, prečo by ste neotvorili kníhkupectvo v Nemecku?“

„Berlín? Ale to je centrum! Skúste šťastie!“ zvolal jeden z vydavateľov.

Môj dobrý profesor a priateľ P. vyhlásil: „Kníhkupectvo v Berlíne... to je skoro ako poslanie.“

Tak vysoko som nemierila: hľadala som nejakú činnosť a práca kníhkupkyne ma ako jediná oslovila. Perspektíva pracovať v obrovskom, smutnom a nevlúdnom Berlíne, ktorý som zazrela cez zimnú hmlu, ma napriek všetkému celkom priťahovala.

V takomto rozpoložení som sa o nejaký čas vybrala do hlavného mesta Nemecka.

Mojím prvým krokom bola návšteva francúzskeho konzulátu, kde som so všetkou horlivosťou svojho presvedčenia predstavila svoj projekt a zdôraznila aj morálnu podporu, ktorú som už mala.

Generálny konzul zdvihol ruky k nebu:

„Ale, milá pani, vidí sa mi, že nepoznáte morálnu klímu súčasného Nemecka! Neuvedomujete si realitu! Keby ste vedeli, aké som mal problémy, aby som vôbec udržal tých niekoľko profesorov francúzštiny, ktorých tu máme. Naše noviny predáva iba zopár kioskov. Francúzi chodia až na konzulát, aby si ich mohli prečítať, a vy chcete otvoriť celé kníhkupectvo! Prevrátia vám ten váš podnik hore nohami!“

Neskôr som sa dozvedela, že po plebiscite v Hornom Sliezsku nemecký dav vyraboval konzulát vo Vroclavi.

Na francúzskom veľvyslanectve som sa mohla stretnúť iba s mladým pridelencom, nepovzbudil ma o nič viac. Ale po ôsmich dňoch pátrania a uvažovania som sa rozhodla: nie sú tu francúzske knihy, Berlín je hlavným mestom, univerzitným mestom, už v ňom cítiť pulz obnovujúceho sa života. Francúzske kníhkupectvo, keď príde jeho čas, musí byť úspešné.

Nemecko mi nebolo neznáme. Ako mladé dievča som tam chodievala zdokonaľiť si znalosti nemčiny a pokračovať v štúdiu hudby u profesora Xavera Scharwenku. Druhýkrát som sa do Nemecka vrátila na semester prednášok na univerzite pre ženy v Lipsku.

Významní nemeckí predstavitelia myslenia, poézie a hudby mi neboli neznámi a celá moja nádej, že v nemeckom hlavnom meste uspejem, sa opierala o ich vplyv. Samozrejme, v tomto administratívnom a byrokratickom meste ma čakalo mnoho formalít. Prvý berlínsky úradník, s ktorým som mala do činenia, bol rezolútne proti predaju výlučne francúzskych kníh. Dohodli sme sa na názve „Centrum zahraničnej knihy“. Aj môj nemecký partner sa nazdával, že doba veľmi nepraje realizácii môjho plánu.

Takto sa navzdory oficiálnym námietkam zrodil môj pokus o francúzske kníhkupectvo v Berlíne. Najskôr sídlilo na medziposchodí súkromného domu v tichej štvrti, vzdalenej od centra. Z Paríža začali prichádzať balíky, ktoré obsahovali